

МІСТО ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

*«Важко уявити собі більш тяжкий шлях для розвитку такої критичної міської та просторової свідомості, оскільки – більше, чим коли-небудь раніше – усі ми сьогодні урбаністи»
Е. Соія*

У статті представлено еволюцію поглядів зарубіжних науковців на розвиток міста як центру соціальних змін. Викладено основні результати соціологічного дослідження, що демонструють ставлення городян до рідного міста (на прикладі м. Миколаїв). Запропоновано ідеї щодо створення міського простору більш комфортним та придатним для місцевих мешканців.

Ключові слова: місто, соціологія міста, міський простір, урбанізм, городяни.

В статье представлено эволюцию взглядов зарубежных ученых на развитие города как центра социальных изменений. Представлено основные результаты социологического исследования, которые демонстрируют отношение городских жителей к родному городу (на примере г. Николаева). Предложено идеи относительно создания городского пространства более комфортным и приемлемым для горожан.

Ключевые слова: город, социология города, городское пространство, урбанизм, горожане.

The article is presented the views evolution of foreign scientists on the city development as a centre of social change. The basic results of the sociological research demonstrate the citizens' attitude to their native city (Mykolayiv, for example). The idea on creation of urban space more comfortable and suitable for townspeople is proposed.

Key words: city, sociology of city, urban space, urbanism, the townspeople.

Постановка проблеми. За виразом видатного західного соціолога З. Баумана «міста є простором, де чужинці перебувають і пересуваються в безпосередній близькості один до одного» [2, с. 128]. Водночас, для сучасного міста характерними рисами є його динамічність та здатність швидко змінюватись залежно від існуючої факторної зумовленості. Плинні процеси, що відбуваються в міському середовищі та завдяки яким формуються уявлення про те чи інше місто, представляють значний дослідницький інтерес для науковців. Тому, вивчення різноманітних аспектів міського життя та його специфіки на сучасному етапі розвитку вітчизняного державотворення, враховуючи тенденції до децентралізації влади та розширення прав органів місцевого самоврядування, робить розвідку своєчасною та актуальною.

Мета роботи полягає у висвітленні пізнавальних можливостей соціології міста для пояснення та обґрунтування суспільно значущих процесів, що відбуваються в контексті певної територіально-просторової спільноти (авт. мешканців міста).

Аналіз досліджень та публікацій. Сьогодні вивчення міста в рамках вітчизняної соціологічної науки знаходиться в мейнстрімі нової хвилі досліджень. Отже, місто як об'єкт соціологічного аналізу представляє значний евристичний інтерес для сучасних науковців.

Перші роботи з цієї проблематики пов'язують з дослідженнями таких видатних соціологів як М. Вебер [3], Г. Зіммель [6]. Подальше вивчення цього питання можна знайти у представників Чиказької школи соціології, зокрема в роботах Л. Вірта [4] та Р. Парка [8]. У працях відомих урбаністів Дж. Джекобс [5] і Л. Мамфорда [7] висвітлюються питання міського планування та організації міського простору. Серед сучасних західних дослідників, що приділяють увагу міській проблематиці слід назвати З. Баумана [1; 2] та Е. Союя [9]. До вітчизняних учених, які в тій чи іншій мірі вивчали це питання, слід віднести Г. Артюха, Л. Малес, О. Мусієздова, В. Середу, М. Соболевську, Ю. Сороку тощо. Широке висвітлення зазначеної проблематики можна знайти і в

роботах пострадянських учених, таких як С. Пірогов, О. Філіпов, О. Чернявська тощо.

Виклад основного матеріалу. Дослідження міста як об'єкту соціологічного аналізу сягає своїм корінням часів Стародавньої Греції. Давньогрецький діяч Константинос Доксіадес вважається одним із перших урбаністів, який ввів у науковий обіг поняття «синойкізм» (*synokismos*). Трактатування цієї дефініції носило багатоаспектний характер: поперше, під «синойкізмом» розуміли область знань, яка вивчає усі форми людських поселень; по-друге – об'єднання чи спільне зростання довколишніх громад, областей, сіл, міст, що призводить до утворення однієї міської політичної одиниці, міста-держави. Подальше застосування цього поняття можна знайти в Аристотеля, який під «синойкізмом» розумів активний соціальний і просторовий процес, пов'язаний з виникненням політичної та культурної конфедерації навколо особливого територіального центру: поліса або метрополії (у буквальному перекладі «материнське місто») [9, с. 130-131]. Сьогодні поняття «синойкізм» пов'язують із творчістю, інноваціями, територіальною ідентичністю, політичною свідомістю, соціальним розвитком, що виникає в результаті сумісного життя у більш щільних і гетерогенних міських областях. Так, західний дослідник Е. Соїя вважає, що «синойкізм» це безперервний та вкрай політизований, динамічний процес міського росту і розвитку, який представляє джерело стимулювання соціальної синергії та є складовою самої сутності міського життя [9, с. 131]. Таким чином, виокремлення давньогрецькими дослідниками нової області знань дало поштовх до вивчення міста сучасними науковцями як окремої територіально-просторової одиниці.

Видатний класик соціології М. Вебер запропонував визначати місто як замкнене велике поселення, якому притаманний постійний товарообмін, що є істотною складовою заробітку та задоволення потреб населення [3]. Виникнення та розвиток міст не можна розглядати з точки зору пояснення лише одного фактора. Західна дослідниця Дж. Джекобс стверджувала, що причиною розвитку та переходу від охоти та збиральництва до землеробства і скотарства стало виникнення особливого середовища існування – міста. Разом з тим, історія свідчить, що основною причиною розбудови міст була потреба людей у захисті від небезпеки. Таким чином, місто, закріплюючи за собою певну територію, виконувало оборонну функцію. В досучасних містах прибулим незнайомцям не дозволяли залишатись чужими протягом тривалого часу. Їх або виганяли, або «знайомились» особисто для того, щоб вони могли стати часткою мережі відносин, створеною мешканцями міста. Так, для мешканців середньовічного міста було характерно те, що відносини між ними (як приклад, між покупцями та продавцями на базарній площі) будувались на основі спільних моральних норм, де безпека, справедливість та стабільність були вищі за прибуток. Як з цього приводу зазначає З. Бауман,

така форма відносин «була потужним засобом зміцнення та підтримки людських уз» [1, с. 27]. Подальші соціальні зміни призвели до того, що змінилась якість міського життя та форми міського існування. В епоху Нового часу міста почали розглядати як місця, де зустрічаються незнайомці, які залишаються та взаємодіють один з одним, не перестаючи при цьому залишатись незнайомцями. Саме незнайомці, з точки зору З. Баумана, стали умовою розвитку міста, а точніше сприятливим середовищем для винаходів та нововведень, прагнення до кращого.

У XVIII-XIX ст. міста почали розвиватись як важливі стратегічні центри, що характеризувались централізованістю, наявністю гавані, перетину транспортних шляхів (зокрема, доступу до залізниці) та водопостачанням. З подальшим розвитком капіталізму та капіталістичних відносин, як наслідком відокремлення приватної справи від домашнього господарства, серед містян відбулось поступове нехтування традиційними правилами та логікою етичних зобов'язань. За виразом західного дослідника Л. Мамфорда, міста перетворились на так звані «палеотехнічні міста» [7]. У сер. XIX ст. середовище таких міст та їх повсякденність вступала у протиріччя з уявленнями мешканців щодо справедливості та благопристойності: у Манчестері був всього один туалет на 218 робітників міста, вулиці були забруднені сміттям [1, с. 29]. Однак розвиток підприємництва сприяв тому, що розпочався благоустрій міста. Незважаючи на те, що з точки зору бізнесу, очищення вулиць, води, створення каналізації, вивіз сміття тощо не було прибутковим, підприємці розуміли, що ці капітало-вкладення є досить важливими саме для них та їхніх родин, як мешканців міського простору. Згодом, це перетворилось на проблему, яка перестала хвилювати тільки філантропів, підприємців, реформаторів тощо.

Таким чином, усвідомлення того, що кожний мешканець є часткою міста було характерним для мешканців західних міст вже у XIX ст. Тому, подальший суспільний розвиток призвів до того, що в епоху капіталізму міста почали розростатися та стали масовими виробниками незнайомців. Як наслідок – відбулось взаємне відчуження, що здобуло універсальну форму відносин між людьми, де кожна людина жила для себе. «Гроші», «грошовий зв'язок» стали єдиною та бажаною формою людських відносин.

Сьогодні в сучасній науковій літературі не існує єдиного визначення поняття «місто». У широкому значенні під «містом» слід розуміти природне житло цивілізованої людини, тому що саме в місті людина піднялась до інтелектуального життя та набула рис, які більше всього відрізняють її від тварини та первісних людей (Роберт Парк) [8]. Деякі дослідники (Джейн Джекобс) розуміють «місто» як поселення, що послідовно породжує економічне зростання за рахунок своїх локалізованих ресурсів [5]. Інші науковці (З. Бауман) розглядають «місто» як нову просторову форму

людського гуртожитку, в якому основними факторами, що впливають на його структурні зміни виступають [1, с. 41]:

1. Глобалізація, зміст якої у цьому контексті полягає у стійкій та послідовній «макдоналдизації» міського середовища, з її тенденцією до стандартизації та встановленню одноманітності. Серед урбаністів слід вважати, що рушійною силою процесу глобалізації виступила просторова криза, як наслідок економічної. Результатом цієї кризи стало те, що в результаті прагнення до радикальної перебудови міського та регіонального простору відбулась реорганізація географії та створення сприятливого середовища для зростання прибутку та економіки в цілому [9, с. 138]. Водночас, це породило і позитивні риси – у містян почали зникати відчуття розгубленості від існуючої новизни.

2. Територіально-орієнтований пошук ідентичності. В цих умовах відбувається зростання поляризації та розрив комунікації між життєвим світом двох категорій міських жителів (вищого та нижчого прошарку). Представники «нижчого прошарку» це локальні, територіально-обмежені та територіально-ідентичні міські мешканці. Натомість, представники «вищого прошарку» не мають жодних інтересів за місцем свого проживання, крім отримання послуг необхідних для життєвого комфорту. Сьогодні, представники цього класу не переймаються справами «їхнього» міста як це було в XIX ст. Вони не обмежені територіальним простором та не належать місцю, у якому проживають. У цілому, представники цих двох прошарків віддалені не настільки в локальному просторі, скільки в соціальному та економічному. Проте, незважаючи на наведену вище класифікацію, міське населення являє собою сукупність вищого та нижчого прошарку, яке не є відокремленим у міських реаліях.

Таким чином, сучасне місто це складний організм, середовище якого представляє комплекс таких світів, які перетинаються, але повністю ніколи не взаємопроникають. Сьогодні мешканець міста відрізняється тим, що він «вільний» від дріб'язковості та забобонів, що пов'язують мешканців маленьких містечок. Порівнюючи сільського та міського жителя, західний дослідник Л. Вірт прийшов до висновків, що останній являє собою деперсоналізовану та атомізовану особистість [4]. Разом з тим, для міських жителів є характерним: 1. Збільшення глибокої невизначеності усіх життєвих устремлінь; 2. Пробудження агресивності, джерелом якого стає тривога. Усе це знаходить відображення у такому явищі як «міксифобія». Під цим поняттям 3. Бауман розуміє рух мешканців до «острівців подібності і тотожності у морі розмаїття та відмінності» [2, с. 131]. Але це тільки той напівзахід, який не захищає, а просто дає надію на захист від найжахливіших наслідків. Відтак, існує вірогідність того, що в однорідних середовищах, де існують «спільноти подібності» люди можуть «розучитися» узгоджувати спільні значення та прийнятний *modus vivendi*² [2, с. 131-133]. Отже, встановлення суспільнооднорідного простору значно

зменшує рівень толерантності до відмінностей. Водночас, Г. Зіммель зауважував, що позитивним моментом проживання у великих містах є те, що людина не повинна контактувати з великою кількістю людей щодня, як це відбувається в маленькому місті. Як би це було так, то внутрішній світ особи розпався б на атоми, та її душевний стан став би неможливим [6].

Для того, щоб уникнути деструктивних процесів, які виникають внаслідок співіснування мешканців міста, необхідно зробити це співіснування комфортними та наповнити його втраченим традиційним змістом. Цією проблематикою почали опікуватися західні дослідники (архітектори, соціальні психологи, соціологи, урбаністи тощо) з сер. 60-х рр. XX ст. Виникла нова логіка мислення, яка полягала в тому, що спочатку ми формували міста, згодом міста почали формувати нас. Дослідники прийшли до висновків, що містобудування впливає на образ життя та на людські долі. Наприклад, у 1965 р. у м. Копенгаген (Данія), зважаючи на те, що спільний простір стимулює та виробляє навички до спілкування з незнайомцями, було виокремлено більше простору для людей. Створили пішохідні зони, що в результаті призвело до більш інтенсивного суспільного життя. Сьогодні, у цьому місті існує 350 км вело доріжок, якими користується 35% населення, і тільки 24% пересуваються автівками [11]. Таким чином, місто та його простір стали більш комфортним та придатним для міжлюдської взаємодії, тому що зміна оточуючого міського пейзажу прямо пропорційна зміні людей.

Сьогодні, м. Миколаїв – це місто торгівлі, що за виразом Т. Калдеїр «нав'язує нову логіку» споживання або інакше – консьюмерізму. Водночас, облаштування міського простору під споживача не робить цей простір комфортним для інших мешканців. Насамперед тому, що не враховується факт того, що споживання може бути різним: від споживання духовної культури до споживання товарів та послуг. Для виявлення ставлення мешканців до міста та їх отождолення з ним, автором у лютому 2014 р. у складі групи «Центр соціологічних досліджень» на базі кафедри соціології Чорноморського державного університету було проведено дослідження, яке ґрунтувалось на анкетному опитуванні серед мешканців міста двох категорій «Батьків» (40-60 років) та «Дітей» (18-25 років). У результаті дослідження було виявлено наступні результати:

Отже, дані наведені в таблиці свідчать, що переважна більшість у двох виділених нами групах вважають себе миколаївцями та комфортно почувають себе у місті. Водночас, порівняно з групою «Батьки», «Діти» менше асоціюють себе як городяни та почуваються менш комфортно в міському просторі. Це пов'язано, насамперед, з тим, що молодь знаходиться у стані перманентного пошуку та не виключає можливості зміни місця проживання. Так, на запитання «Чи переїхали б Ви до іншого міста для постійного проживання?» питання розподілилися наступним чином:

² *Modus vivendi* (від лат. *modus* – *спосіб* і лат. *vivendi* – *життя*) – латинська фраза, що означає згоду сторін співіснувати з різними поглядами на певний об'єкт незгоди.

Таблиця 1

Питання	Батьки (40-60 років)			Діти (18-25 років)		
	так	Важко відповісти	ні	так	Важко відповісти	ні
Чи вважаєте Ви себе миколаївцем?	88,5 %	3,4 %	8,0 %	63,4 %	11,5 %	24,1 %
Чи комфортно Ви почувате себе в Миколаїв?	71,8 %	11,5 %	15,5 %	63,9 %	12,0 %	22 %
Чи хотіли би ви, щоб Ваші діти, онуки та правнуки продовжували своє життя у м. Миколаїв?	46,6 %	29,3 %	19,5 %	26,7 %	32,5 %	34, %

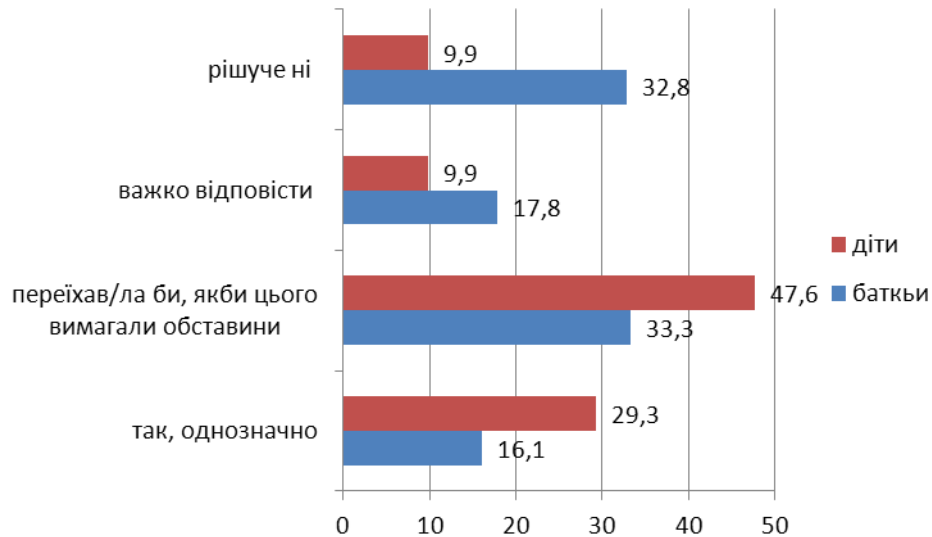

Рис. 1. «Чи переїхали б Ви до іншого міста для постійного проживання?»

Вище наведені результати підтверджують думку про те, що «Діти» більш впевнені у своєму рішенні щодо зміни місця проживання – про це свідчить порівняно з групою «Батьки» менший відсоток тих, хто вибрав відповідь «важко відповісти». Разом з тим, підтверджується така характеристика молоді як мобільність. Таким чином, можна сказати, що представники групи «Діти» розглядають інші альтернативи місця проживання. Наш погляд, це свідчить про те, що м. Миколаїв сьогодні не в змозі задовольняти потреби молоді. Отже, вивчення міста та громадської думки його мешканців дає можливість зрозуміти та пояснити тенденції розвитку суспільного життя. Тому що, дослідження проблем міста та надання пропозицій щодо їх вирішення дає можливість зрозуміти суспільні процеси, які відбуваються у масштабі цілої країни.

Висновки. Отже, спираючись на наведений вище матеріал можна зробити висновки, що місто для науковця представляє певний дослідницький інтерес. Погоджуючись з думкою американського дослідника Р. Парка слід зазначити, що місто це інструмент контролю наших спостережень над соціальними умовами та їх відношенням до людської поведінки [8]. Модернізація сучасного міського простору повинна стати основним завданням, покладеним у Стратегію розвитку міста та містобудування. Створити місто та його простір комфортним є завданням як для міської влади, так і для громади. З боку влади, міське планування повинно прийняти «граматичне», а не «логічне» мислення (за З. Бауманом). Тобто, стратегію, яка

приймає форму діалогу («діалогічне планування» або «граматичне планування») та демонструє готовність, а не плани. В основі містобудівної діяльності повинен лежати пріоритет інтересів городян. Доведено, що та місцевість, де вище активність та творчість еліти, може явно перевершувати інші. Не можна руйнувати чи ліквідувати міста без урахування думок городян, тому що кожен куточок у рідному місті пов'язаний з людськими історіями, почуттями та пам'яттю. Тому, процвітання міста та, як наслідок, його конкуренція повинна стати стратегічним завданням місцевої політичної еліти.

Водночас, треба пам'ятати слова видатного західного соціолога З. Баумана, який твердив, що «тільки в «локальних питаннях» наші дії чи бездіяльність можуть мати значення» [1, с. 36]. Міста стали звалищами проблем, які здобули глобального характеру на локальній основі (наприклад, глобальне забруднення повітря та води стають тільки тоді політичною проблемою, коли звалища токсичних відходів створюються по сусідству - «у нас у дворі»), поряд з нашим місцем проживання. Тому, завдання громади полягає у свідомому ставленні до оточуючого нас міського пейзажу та впровадженні соціально значущих ініціатив.

Виникає питання, що для цього треба зробити? Для початку на кшталт маніфесту спільноти урбаністів м. Києва можна виробити власний маніфест «Миколаєв – зручне місто», у якому слід закласти основні напрями діяльності міської громади [10]. Серед таких напрямів можуть бути:

– **розвиток громадського простору:** площі, вулиці, парки, пішохідні алеї, сквери, набережні, майданчики та усі інші відкриті міські простори, які городяни використовують для прогулянок, відпочинку, зустрічей та спілкування. Наприклад, розповсюдження відкритих та гостинних публічних просторів, які хотілось би відвідувати усім категоріям містян. Свідоме користування цими просторами сприяло би тому, що, на думку німецького філософа Ханса-Георга Гадамера, представляє певний ланцюг: спільний простір – спільний досвід – «злиття горизонтів» на основі взаєморозуміння;

– **створення візуальної чистоти вулиць і будинків** (зменшення кількості зовнішньої *реклами, кіосків, торгових наметів*);

– **дрібна торгівля має розвиватись за рахунок магазинів та кафе на першому поверсі будинків**, на протигагу МАФам та торговим наметам.

Таким чином, місто повинно стати тим центром соціальних змін, яке здатне швидко адаптуватися до викликів часу, розвиватися на основі продуктивної співпраці «міської команди», що об'єднують владу, бізнес та городян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Город страхов, город надежд / З. Бауман // Логос. – № 3 (66). – 2008. – С. 24–53.
2. Бауман З. Плинные часы: життя в добу непевності / З. Бауман / пер. з англ. Антона Марчинського – К. : Критика, 2013. – 176 с.
3. Вебер М. Город [Електронний ресурс] / М. Вебер. – М. : Канон-пресс-Ц; Кучково поле, 2001. – 576 с. – Режим доступу : http://www.glazychev.ru/bibliography/weber_gorod/weber_gorod_2.htm.
4. Вірт Л. Урбанизм как образ жизни [Електронний ресурс] / Л. Вірт. - Режим доступу : <http://www.urban-club.ru/?p=99>.
5. Джекобс Дж Экономика городов [Електронний ресурс] / Дж Джекобс / пер. с англ, под редакцией канд. экон. наук О.Н. Лугового. – Новосибирск: Культурное наследие, 2008. – 294 с. - Режим доступу : <http://www.inliberty.ru/assets/files/books/Jacobs.pdf>.
6. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь [Електронний ресурс] / Г. Зиммель // Логос. – 2002. – № 3-4 – С. 25-38. - Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/logos/2002/3/zim.html>.
7. Мамфорд Л. Культура городов [Електронний ресурс] / Л. Мамфорд. – Нью-Йорк, 1938. – Режим доступу : <http://book-science.ru/social/territory/l-memford-o-kul-ture-gorodov.html>. - Назва з екрану.
8. Парк Р. Город как социальная лаборатория [Електронний ресурс] / Р. Парк // Социологическое обозрение – Том 2. – № 3. – 2002. - Режим доступу: <http://www.urban-club.ru/?p=50>.
9. Сойя Е. Как писать о городе точки зрения пространства? / Е. Сойя // Логос. – № 3. – 2008. – С. 130–140.
10. Урбаністи розробили програму зміни Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2014/04/4/161611/>.
11. Человеческий масштаб / The Human Scale / 2012 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ex.ua/76634644>.

Рецензенти: Лозко Г. С., д.філос.н., професор;
Ляпіна Л. А., к.політ.н., доцент.

© Локтіонова Д. А., 2014

Дата надходження статті до редколегії 05.05.2014 р.

ЛОКТИОНОВА Дінара Анатоліївна – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: якісні методи в соціології, соціологія міста, електоральна соціологія.